INTERNATIONAL JOURNAL OF NOVEL RESEARCH AND DEVELOPMENT (IJNRD)
© 2026 IJNRD | Volume 11, Issue 9, September 2026 | ISSN: 2456-4184 | IJNRD.ORG

સામૂહિક શિક્ષણના મજબૂત માધ્યમ તરીકે નાટક

ડૉ. રીના. એન વ્હોરા
એમ. બી. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન
સરદાર પટેલ યુનિવર્સીટી
વલ્લભ વિદ્યાનગર

નાટક એટલે નટ દ્વારા રજૂ થતી કળા. વિવિધ માનવ-અવસ્થાઓનું અનુકરણ નટ કરે ત્યારે એમાંથી નાટક સર્જાય છે. 'નાટક' શબ્દ 'નટ્' ધાતુમાંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. ભારતના 'નાટ્યશાસ્ત્ર'માં કહ્યું છે કે ઋગ્વેદમાંથી પાઠ, સામવેદમાંથી ગીત, યજુર્વેદમાંથી અભિનય અને અથર્વવેદમાંથી રસ લઈને પાંચમા નાટ્યવેદની રચના કરવામાં આવી. નાટક એટલે નટ દ્વારા રજૂ થતી કળા. વિવિધ માનવ-અવસ્થાઓનું અનુકરણ નટ કરે ત્યારે એમાંથી નાટક સર્જાય છે. ભારતના 'નાટ્યશાસ્ત્ર'માં કહ્યું છે કે ઋગ્વેદમાંથી પાઠ, સામવેદમાંથી ગીત, યજુર્વેદમાંથી અભિનય અને અથર્વવેદમાંથી રસ લઈને પાંચમા નાટ્યવેદની રચના કરવામાં આવી.

આધુનિક સમયમાં નવી શિક્ષણની પદ્ધતિ: લેક્ચર અને ગોખણ નહીં પણ નાટક અને ગીતો દ્વારા ભાષાનું શિક્ષણ - શાળામાં બાળકોને માત્ર લેક્ચર અને ગોખણપટ્ટી કરાવવામાં આવે તો તેમને પણ કઈક નવું શીખવાની કે ભણવાની ઈચ્છા થતી નથી. આ બાબતને સમજી આધુનિક સમયમાં બાળકો વધુ ધ્યાન આપી ભણી શકે તે માટે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષકો શીખવે છે તે નાટક અને ગીતો દ્વારા ભાષાનું શિક્ષણ આપે. 21મી સદીનું શિક્ષણ હવે શિક્ષકની સાથે સમાંતર વિદ્યાર્થીઓની સહભાગીતાવાળુ પણ બનતું જોવા મળી રહ્યું છે. ભાષા શિક્ષણને વિદ્યાર્થીલક્ષી બનાવીને નાટકો અને વિદ્યાર્થીઓની સહભાગીતા થકી ભાષાનું શિક્ષણ આપી શકાય છે. શિક્ષિકા દ્વારા નાટકો અને વિદ્યાર્થીઓની સ્વયંમ સહભાગીતાને શાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ પણ ખૂબ જ આવકાર મળી શકે છે. ભાષાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓની સહભાગીતા થકી: 21 મી સદીનું શિક્ષણ હવે વિશ્વ સાથે કદમ મિલાવતું હોય તે પ્રકારના દ્રશ્યો શાળામાં જોવા મળી રહ્યા છે. શાળામાં ભાષાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેમજ લેક્ચર અને ગોખણ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓને કંટાળાજનક શિક્ષણમાંથી મુક્તિ આપી શકાય તે પ્રકારે નાટકો-ગીતો અને સ્વયંમ વિદ્યાર્થીઓની શિક્ષણના અભિગમમાં શિક્ષકોની બરોબર સહભાગીતા રાખીને વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષિત કરી રહ્યા છે. બાળકોને શિક્ષણથી કંટાળો ન આવે માટે લેવાય આ નવા પગલાં:અત્યાર સુધી લેક્ચર અને ગોખણ પદ્ધતિથી ભાષાનું શિક્ષણ મોટેભાગે આપવામાં આવે છે. જેને કારણે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણથી કંટાળો ના આવે તે પ્રકારના અનેક કિસ્સાઓ સામે આવ્યા છે. ત્યારે ભાષાના શિક્ષક દ્વારા નવતર અભિગમ રૂપે નાટકો અને ગીતો દ્વારા શિક્ષણનો એક અનોખો પ્રયાસ શરૂ કરાયા છે.
નાટક એ સામુહિક શિક્ષણનું એક મજબૂત માધ્યમ છે. આપણા શિક્ષણ જગતમાં આપણે નાટકને 'શિક્ષણેતર' પ્રવૃત્તિમાં ગણીએ છીએ પણ વિજ્ઞાનના પ્રયોગોથી માંડીને સામાજિક સમસ્યાઓના સરળ આત્મસંધાન માટે નાટક ઉપયોગી માધ્યમ છે. જો કે ગુજરાતમાં વ્યવસાયી રંગભૂમિ મોટાં શહેરોમાં શનિ-રવિના શો પૂરતી મર્યાદિત બની ગઇ છે અને શાળા કોલેજોમાં નાટય સ્પર્ધા સિવાય નાટકનો ઉપયોગ લગભગ નહિવત્ છે. ગુજરાતમાં નાટયકળા જીવંત છે. યુવાનોમાં જળવાઇ છે. તેમાં પણ આ નાટયસ્પર્ધાઓ અને તે માટે વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપનારા અધ્યાપક, શિક્ષકનો ફાળો વધારે મહત્ત્વનો છે. નાટયકળા માટે અધ્યાપકની નોકરી છોડીને અભિનયસમર્પિત, લેખન સમર્પિત કરતા અનેક યુવા શિક્ષક – અધ્યાપક આ કળાને જીવાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

વિદ્યાર્થીની યાદશક્તિ અને પરિણામમાં થયો વધારો થાય ભાષા શિક્ષક દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ભાષા શિક્ષણમાં નાટકો, ગીતો અને વિદ્યાર્થીઓ સ્વયંમ તેમના શિક્ષણમાં ભાગ લેતા થાય અને તેઓ પોતે જ પોતાના દ્વારા રજૂ કરાયેલા નાટકો અને ગીતોમાંથી પોતે શિક્ષિત થાય તે પ્રકારનું એક આવકારદાયક પગલું ઉઠાવવું જરૂરી છે. જે ને

શાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ પણ ખૂબ જ આવકારી રહ્યા છે. ગીતો નાટકો દ્વારા શાળામાં આપવામાં આવતા શિક્ષણથી વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા ખૂબ જ સુધરી છે. સાથે સાથે વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવા વિષયનો પસંદ કરીને શાળામાં ભાષાનું શિક્ષણ આપવામાં આવી રહ્યું છે. વિદ્યાર્થીની યાદશક્તિ અને પરિણામમાં થયો વધારો થાય છે. ભાષા શિક્ષક દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ભાષા શિક્ષણમાં નાટકો, ગીતો અને વિદ્યાર્થીઓ સ્વયંમ તેમના શિક્ષણમાં ભાગ લેતા થાય અને તેઓ પોતે જ પોતાના દ્વારા રજૂ કરાયેલા નાટકો અને ગીતોમાંથી પોતે શિક્ષિત થાય તે પ્રકારનું એક આવકારદાયક પગલું ઉઠાવી રહ્યા છે. જેને શાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ પણ ખૂબ જ આવકારી રહ્યા છે. ગીતો નાટકો દ્વારા શાળામાં આપવામાં આવતા શિક્ષણથી વિદ્યાર્થીઓની મનોદશા ખૂબ જ સુધરી છે. સાથે સાથે વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવા વિષયનો પસંદ કરીને શાળામાં ભાષાનું શિક્ષણ આપવામાં આવી રહ્યું છે. લેક્ચર અને ગોખણ નહીં પણ નાટક અને ગીતો દ્વારા ભાષાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓની યાદશક્તિમાં ખૂબ મોટો વધારો: આ નવા પ્રયાસને કારણે વિદ્યાર્થીઓની યાદશક્તિમાં ખૂબ મોટો વધારો થયો છે. સાથે સાથે આ પ્રકારે નાટકો, ગીતો અને અન્ય રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ દ્વારા સ્વયંમ વિદ્યાર્થીઓને જોડીને વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની જે પ્રથા છે તેને કારણે વિદ્યાર્થીઓના પરિણામમાં પણ ખૂબ મોટો સુધારો થયો છે. બાળક ચંચળ હોવાથી તેને એક જગ્યાએ બેસી ધ્યાનથી શિક્ષક ભણાવે તેમાં રસ પડતો નથી.માટે બાળકની ચંચળવૃતિને ધ્યાનમાં લઈ શિક્ષણપ્રથામાં પ્રવૃતિનો સમાવેશ કરવો જ રહ્યો. જેથી ઓછી મહેનતે બાળક લાંબા ગાળા સુધી યાદ રહે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. આવું જ્ઞાન આપવાનું ઉત્તમ માધ્યમ નાટક છે. કે જે બાળક નાનપણથી ણ અનુભવેલું છે. બાળપણમાં અજાણતા જ ભજવેલું ઘર- ઘર મેંલું નાટક પોતે જીતે તૈયાર કરેલું આવી તેની ગમતી આ નાટક પ્રવૃતિઓનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં કરવાથી ઘણા ફાયદા થાય છે. વિધાર્થીઓ અભ્યાસમાં આવતાં પત્રો –ઘટનાઓ, વાર્તાઓનું વર્ગખંડમાં નાટ્ય રૂપાંતર દ્વારા અસરકારક શિક્ષણ આપી શકાય. એક જીવંત શિક્ષક અભ્યાસક્રમમાં અગત્યના પાઠોનું નાટકરૂપાંતર કરીને વિદ્યાર્થીની કલ્પના શક્તિ વિસ્તરી શકે અને ઘટનાઓના નાટ્ય આલેખન દ્વારા વર્ગખંડને અસરકારક બનાવી શકે. એક સમયે લેક્ચર અને ગોખણ પદ્ધતિથી કંટાળો અનુભવતા વિદ્યાર્થીઓ આજે નાટક અને ગીતો દ્વારા આપવામાં આવતા ભાષા શિક્ષણને ખુદ આવકારી રહ્યા છે. ઉપરાંત આ જ પ્રકારનું શિક્ષણ હોવું જોઇએ તેવો તે પ્રતિભાવ પણ વ્યક્ત કરી રહ્યા છે.

❖ સંદર્ભ સૂચી

૧. વિશ્વકોશ- સંપાદકઃ- ડૉ. ધીરુભાઇ ઠાકર
૨. અર્વાચીન ગુજરાચી સાહિત્યનો ઈતિહાસ- ડૉ ધીરુભાઈ ઠાકર
૩. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ- ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર
૪.https://gujarativishwakosh.org/%E0%AA%A8%E0%AA%BE%E0%AA%9F%E0%AA%95/
૫.https://gujarativishwakosh.org/%E0%AA%A8%E0%AA%BE%E0%AA%9F%E0%AA%95/

Copyright & License:
© Authors retain the copyright of this article. This work is published under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), permitting unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.